

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻԺ.—ՇՐՋԱՆ ԺԵ.

1882

ՏՈՐԻ ԺԵ. ՀՈԿՏԵՄ. 31.

ՄԱՀԻՅ ՎԱՍԵՆԱԼԸ.

« Ամենայն ինչ կատարեալ է », (ամեն բան վերջացած է) ծանր ժամեր անց կացնելուց յետոյ ասաց երբեմն Փրկիչն այնպիսի բարձր ձայնով, որ հետոները դնաց. այս այն միջոցին էր, որ շատ չարչարանքներից ու ստացած վերքերից՝ ուժից բոլորովին ընկած, զգուժէր, որ մահն մօտենումէ. այս այն միջոցին էր, երբ որ փառաւոր կերպով հրեշտակն եկաւ ու նորա ամեն քաշածներին վերջ դրեց.

« Ամեն բան վերջացած է » . ինչը պէտքէ ինձ վախեցնի, երբ ցաւերս փուշի պտակ են դառնլ՝ գլխիս դրած, պատած: Ես պէտք է իմ Փրկչիս վերայ մօտիկ տամ, որ ամենայն զերուձեան շղթաները փշրումէ: Նորա յաղթութեան խօսքը թէ՛ « ամեն բան վերջացած է » , իմ մուծ դերեզմանիս մէջն եւս կզայ, կհամնի:

Եթէ որ մահկանացու մարդիկս կարողանայինք մեր՝ օրօրօցի մէջն եղած ժամանակին առաջուանից տեսնել ու իմանալ մեր կեանքի մէջ մեր գլխին գալու բաներն ու մեր քաշելու ցաւերն, շատերը մեղանից՝ աւելի աւելի մեր կեանքը մեր աչքի առաջ ունենանալով ու իւր մէջ պատահելու չարիքն աւելի աւելի, ասու՜մամ, մեր ունենալու կեանքից, մեր աղբէլ-ցը պէտք է սաստիկ վախենայինք ու սարսափէինք, քան թէ մեր կեանքի վերջից, որ հաճ, կամ հեռեւ չենք ասում:

Շատ անգամ նմանացրել են մարդիս կեանքը ուխտաւորի ուխտ գնալուն: Այս այնպիսի մի ճանապարհորդութիւն է, որ ոչ մեր կամքովն է սկսել եւ ոչ մեր կամքովն վերջանում: Սաստիկ շտապելով, անգագար առաջ ենք տանում մեր մեր ճանապարհն. սկսումենք մեր ճանապարհ գնալը մի առաւօտ՝ շատ շուտ՝ դեռ եւս լոյս ու մութը չբաժանուած, ու դեռ մութին, մեր չտեսած գիշերից գուրս ենք գալիս ու գէպ ի միւս գիշերը գնում: Մեր չորս կողմն ամեն բան մեր աչքից ծածկուած է, ոչինչ չենք տեսնում:

Բոպէները թռչումեն, ժամերը (սահաթները) վազումեն, անց կենում, գնում մեր մօտից: Աւրախութիւնով կմնայինք մի փոքր ժամանակ այն առաջին ծաղիկների առաջն, որ մեր երեխայութեան առաւօտն, քաղցր մեղ ժպտումեն: Բայց ի զո՞ւր: Մի՛ մեղ անտեսանելի զօրութիւն բռնի մեղ քարշումէ, կարծես զօրով պոկումէ մեղ այն տեղից ու հեռացնում: Կէսօրուայ արեգակն արդէն գալիս է, ու իւր տաքութիւնովը մեր գլուխն այրում այն ժամանակն, երբ որ չէինք կարծիլ, թէ այդպէս շուտ մեր կեանքի օրը կէս օր կգառնայ: Մեք տեսնումենք պատուական շուաք, հով տեղեր, որ մեղ հրաւիրումեն, համեցէք են աւնում նստելու, հովանալու, հանգստանալու: Աւրախութիւնով մի քիչ կմնայինք, գազրութիւն կառնէինք այն տեղերը: Բայց անկարելի է. պէտք է այնտեղից գնանք, մեր ճանապարհն անգագար յառաջ տանենք. զո՞ւր ենք պինդ կաշում մեղ ուրախութիւն բերող այն բաներին, որ մեր ճանապարհին մեղ պատահումեն: Մին էլ տեսնես՝ երեկոն մօտացաւ, եւ արեւը մայր մըտաւ ու նոր գիշերը կամաց կամաց մօտենումէ: Շատ կցանկանայինք մեր այն օրուայ ճանապարհորդութիւնը վերջացնել ու հանգստանալ. բայց՝ գնա՛, գնա՛ յառաջ, ասումէ մի անծանօթ ձայն: Մութը պատումէ արդէն մեղ ու մեր ճանապարհը, ոչինչ չենք տեսնում այլ եւս. ամեն լոյս հանգչումէ, ամեն բան անյայտանում: մեր զգայմունքները գազարումեն, ճանապարհորդութիւններս վերջացաւ, եկանք տեղ հասանք:

Այս է մեր վիճակն. ամենս եւս գիտենք: Այլ եւս չես վախենում դու, ու չես գողում այն գիշերից, որից լոյս աշխարհք մըտար, ծնար, ապրեցիր, ինչի՞ ես սարսափում այն գիշերից, որ

պէտք է գայ վրադ: Քո կեանքիդ, քո գոյութեանդ այդ զարմանալի իսպառ իսկ քո արած բանը չէ ի հարկէ:

Ի՞նչ է մեռնելը: — Ճրագի պէս հանգչել. ինքն իրան մոռանալ. վերանալ՝ Աստուծոյ աշխարհի նոր միութեան գիմելու, գնալ աւելի վսեմ հանգամանաց մէջ գտնուելու եւ կամաց կամաց յառաջանալ արարչութեան կատարելագործուելու աստիճաններէ մէջն:

Մեք միւս աշխարհը չգիտենք. բայց կարելի եւս չէ, որ հոգեդէն մարդս հասկանայ, եթէ յայտնուէր եւս. ինչու որ մարդիս այս աշխարհումն ունեցած փորձառութիւններից բարձր է. եւ այն աշխարհն զգալու, կամ հասկանալու համար պէտք եղած զգայարանները չունի: Այլ ծնածին ի՞նչպէս պիտի հասկացնէիր այն հրճուանքը՝ որ զգումես, մի մշտագարուն երկիր տեսնելով, որ իւր գեղեցկութիւններովն քեզ հիացնում, կախարդումէ: Եթէ որ մի անասունի հոգին, այնպէս լինէր (այնպէս պատահէր), որ մարդկային կերպարանք ու բանականութեան լոյս ստանար (ունենար). այդ նոր մարդը սրտանց կցանկանա՞ր արդեօք, որ առաջուայ իւր անասունի վիճակին յետ դառնար ու նորից անասուն դառնար: Աւրեմն մահից, մեռնելուց ինչի՞ ենք վախենում. ինչի՞ համար է մեր գոյութիւնն ու կեանքը, որ այժմ՝ ունինք, այն կեանքից աւելի գեղեցիկ երեւում մեզ, մեզ՝ որ չենք մտածում թէ, եթէ մի՛ այնքան կեանք եւս որ ունենալու լինէինք ու հաստատ եւս իմանալու լինէինք, որ ինչքան ապրել ենք, այնքան եւս դարձեալ պէտք է ապրենք, բայց եւ այնպէս շատ քիչ մարդիկ կ'լինէին, որ մին էլ այնքան ապրել ցանկային, որքան որ ապրել են, ու՛ կրկին անգամ տեսնէին իրանց տեսած սեւ օրերը, քաշած չքաշուելիք ցաւերը, իրանց արած մեծ սխալներն ու անխելքութիւնները եւ այն անտանելի հոգսերը, որ սիրտները օր ու գիշեր մաշումէր, կեանքները իրանց գլխին խռով անում, զրկելով թէ՛ սրտի հանգստութիւնից եւ թէ՛ կեանքի ամեն քաղցրութիւնից:

Մահից վախենալու երկու գլխաւոր պատճառ կայ, որ պէտք է ինքներս մեզ բացատրենք, հաշիւ տանք ու հասկանանք:

Աստուծոյ ինչքան մեր մարդկային բնութեան (էս-նէ-ան) մեզ ինչ պատճառ է կեանքի ցանկութիւնը, ապրելու՝ «էրը», որ շատ ապրել, երկար ապրել էնքան զու՛ր: Ինչպէս համար վրդովվում եւ ընդգիմանում

մարդուս բնութիւնն այն ամեն բանին, որ մահ է ապրում: Եթէ այս՝ գրեթէ անյադթելի կերպով՝ մեր կեանք սիրելը չլինէր, երկիրս այժմ արդէն անմարդաբնակ մի անապատ դառած կլինէր: Անթիւս անհամար վտանգներ կայ մարդիս առաջին, որոց հետ պիտի կռուի իւր կեանքի մէջն. հազար անգամ կուլ գնացած կլինէր նա այդ վտանգներին. բայց կեանք սիրելը, սաստիկ ուղենալն ապրել՝ սիրտ է տուել նորան ամենադժուարին բանն անգամ տանելու: Նդել են մարդիկ, որ իւրեանց խելքիցն, իւրեանց մեղքովն՝ իրանց գլխին բերած տանջանքների պատճառովն՝ վաղուց իրանց կեանքից զզուած կլինէին ու ժամանակից յառաջ եւ դեռ եւս իւրեանց հասակը չառած, կմեռնէին. բայց մութ գերեզմանի մէջ մանեղն որ միաներն են բերել, սարսափել են իւրեանց մութում գրածից, յետ են կացել եւ հաշտուել իրանց քաշած դառն օրերի հետ ու տարել են: Արդէն շատ անգամ յուսահատութիւնն, պղտորելով, խառնելով նորանց միտքը, տարել է նոցա գէպի կորուստի անդունդը, ու հաստատ գրած են եղել մտքներումը ու յօժար են եղել մեռելների երկիրը փախչել, գնալ ու այս աշխարհից ազատուել. բայց իսկ այն ժամանակը կեանքը աւելի քաղցր է երեւել նոցա աչքին՝ ու նոր նոր յոյսեր տալով իրանք իրանց, — այն յոյսերն, որ միշտ անբաժան ընկեր են մեր կեանքի հետն, որովհետեւ մարդս միշտ յուսով է ապրում. — այդ նոր յոյսերն, ասումեմ, առել են մարդի ձեռքից թուրը, որ արդէն բարձրացրած է եղել իւր վերայ՝ յուսահատութիւնից: Աստուծոյ լծիւն այնպէս է, պէտք է ապրինք, որ բարձր նշանակութիւնների համար հասունանանք:

Եթէ որ սաստիկ ցանկութիւն չլինէր մեր մէջն ապրելու, մեր մահից յետոյ ունենալու կեանքն եւս եղած, կամ չեղած մի բարիք կլինէր: Բայց մեր մէջն ապրելու սէրը կայ եւ հետն եւս այն ցանկութիւնն, որ մեռնելով՝ յեղափոխութիւններ կրելուց յետոյ եւս՝ մեր կեանքը շարունակուի. եւ յաւիտենական կեանք ունենալու յոյսի հետ կապվում է սերտ կապով մահից յետոյ ապրելու կարեւորութեան զգացմունքը:

Բայց նորա մէջն է սխալում մարդս, որ կեանքի սէր ունենալն ի անբնական կերպով իրան Գանջու կիբի է դառնում, որ նա իւր մահից առաջ ինքն իրան նեղացնում է անօգուտ ու զուր երեւակայու-

թիւններով՝ եւ այժմեան ունեցած կեանքին չափից դուրս գին է գնում, որ խկապէս չունի երբէք:

Նառ անգամ հիւանդոտ, գիւրագրգիւ զգացմունքն է, որ մեզ ցոյց է տալի մահը ուրուականների նման այլանդակ բաներ, որ մեզ զարհուրեցնում են. շատ անգամ երկարատեւ ու տանջող տխրութիւնն, որ, երբ որ աւելանում է, անգագար մեզ չար-չարում է անհիմն ու անտեղի երկիւղ ձգելով մեր սիրտն: Ոչ թէ մահուան յեղափոխութիւններն են, որ մեզ սարսափեցնում են, այլ այն՝ մեզ վերայ վախ ձգող՝ զարհուրելի բաներն, որ մեր մտքի առաջն գալիս, կտրում են, պաշարում են մեզ՝ ու մեր խելքը, կարծես, շուռ տալիս. այն՝ մեզ վրայ ահ ու սարսափ բերող՝ բաներն են, ասում եմ, որ մեր խելքը մեր գլխիցը տանում են ու մեր մտքի ու սրտի հանգստութիւնն աւերում բոլորովին. ու այս ամեն բանի հնարողը մարդս ինքն է, որ ինքնիրան տանջելու համար այդպիսի բաներ է կրանից ստեղծում:

Մեռնողն իւր մահն այնպէս քիչ է հասկանում, ինչպէս որ սաստիկ գագրած մարդն իւր քունի գնալը: Մեք շատ մարդ ենք տեսել, որ խելքները գլխին մահուան տնկողինքի մէջ՝ իրանց աչքը աշխարհիս փակելու բոպէին էին սպասում: Նոքա այնպէս վախճանեցին, որ կարծես թէ, քնեցին, առանց երկիւղի, ինչպէս որ պիտի վախճանի ամեն մի քրիստոնեայ, որ Աստուած է հաւատում եւ իւր բարեբաղդ որոումն ունի անխաբ յոյս իւր ամենաբարի Աստուծոյին վրայ, որին ապաւինած է: Ինչ որ տեսնում են նորա կերպարանքի վրայ նորա մահուան տնկողինքի չորս կողմը կանգնած մերձաւորներն կամ ծանօթները, վախճանուածը չգիտէ:

Նիթէ որ մենք, անշունչ գիակի վրայ մտիկ տալով, գողում ենք ու սարսափում, տեսնելով, ինչպէս պառկած է նա առանց վեր կենալու, սառած, փայտ դառած, դեղնած ու անշունչ, մեր սրբտիցն անտեղեակ, իբր թէ մեր հետը չէր ապրել, մեղանից մինը չէր եղել ու մեզ երբէք չէ ճանաչել. այդ մեծ ահն ու սարսափ, որ գալիս մեր վրայ, նորանիցն է, որ մենք ինքներս խաբվում ենք մեր սխալ մտածելուց ու զգալուց: Երբ որ ինքներս մեզ լաւ քննում ենք, լաւ հասկանում ենք, որ մեք մեռելի վրայ լաց ենք լինում ու ցաւում նորա վրայ այն բանի համար, ինչ որ նա այժմ կորցրել է: Բայց նա ինքն այդ բանը չգիտէ: Մեք միտներս

ենք բերում, թէ ինչպէս նա սրտանց սիրումէր մեզ, ինչպէս կցանկանար, որ աւելի երկար ժամանակ մեզ մօտ մնար, մեզ հետ ապրէր. ինչպէս մի անյայտ ձեռք նորան մեղանից խլեց ու ու բաժանեց, ջոկեց, ու ինչպէս զուր կլինէր մեր ցանկանալը, որ նորան մեզ մօտ պահենք: Բայց մեռելն այդ բաները չգիտէ, եւ մինչեւ անգամ այնչափ, որ յայտնի չէին նորան իւր վերջին ժամերումն այն՝ սիրտ կսկծեցնող զգացմունքներն, որ առողջ մարդիկն սուրբաբար ունին: Նա անյայտացաւ իւր կեանքի թագաւորութիւնից ու թողեց մեզ իւր պատեանն, մի սառն արձան՝ մարդի կերպարանքով, որն որ երբեմն սիրումէինք, որովհետեւ մէջը հոգի կար. բայց այդ մարմինը հոգու մասը չէր, այլ տարերքինն էր ու կրկին պէտք է գնար միանալու տարերքի հետ, որտեղից որ առնաւած ու ստեղծուած էր:

Մահուան վրայ ունեցած գաղափարդ վերածիր (դարձուր) պարզ ճշմարտութեան, ու մահուան արհաւիրքները քո աչքիդ բան չեն երեւիլ:

Նաա անգամ մեծ նշանաթուրթիւն ենք տալիս մեր երկրաւոր կեանքի բարիքներին ու վայելչութիւններին: Մեր կեանքը մի գին միայն ունի. եւ այդ գինն այն ժամանակն է ունենում, երբ որ մեր կեանքը գործ ենք դնում մեր սիրտը կատարելագործելու, մեր բանական հոգին ազնիւ ու առաքինական մտքերի մեծ պաշարով զարգարելու եւ մեզ նման մարդոց բաղդաւորելու: Եթէ որ այդ բանն այլ եւս մեր ձեռքիցն չէ գալի, եւ մինչեւ յոյս եւս չենք ունենում, որ այդ բաները կարողանանք անելու, ինչպէս պատահումէ մարդիս ծերացած միջոցումն, այն ժամանակ կեանքը կորցնումէ իւր արժէքը, եւ մի նոր կեանքի աւելի է փափագում:

Մեծ հոգու տէր մարդիկը կեանքից աւելի բարձր բարիքներ էին ճանաչում: Այլ կատարեալներ. դուք այն ազնիւ ու քաջ հոգու տէր հերոսներն էիք, որ աներկիւղ մահուան առաջը գրնացիք ձեր հայրենեաց ու ազգի ազատութեան ու բարեբաղտութեան համար ձեր կեանքը դնելով. եւ դուք, ով առաքինիք, այն վտեմ ու անձնանուէր մարդիկն էիք, որ Յիսուսի Քրիստոսի կրօնի ճշմարտութեան համար անվեհեր սրտով Աստուծոյ սիրոյն մատաղ գնացիք ու դէպ ի ձեր գերեզմանը վաղեցիք. եւ դուք, որ մահը մի անարժան կեանքից աւելի լաւ համարեցիք —

դուք ամենդ կեանքի գինը լաւ խմացաք: Դուք ամենամաքուր առաքինութեան փափուկ գրկումը անմահ, անվախ մեռաք՝ մի երկնային գործի մէջ ձեզ վարժեցնելով: Ձեր մահը շատ աւելի նախանձելի էր, քան հազար ուրիշ մարդոց կեանքը: Ձեր քաղցր, պատուելի ու անմոռանալի յիշատակը կմնայ յաւիտեան:

Բայց ով որ ապրումէ աշխարհիս երեսին նորա համար միայն, որ մի որդնի նման սոգայ ու իւր ուտելու ու խմելու բանի ետեւից ընկնի, միայն իւր փորի հոգան անելով, առանց մտածելու, որ իւր սիրտն ու հոգին վաղօրօք պիտի պատրաստի մի ասպագոյ աւելի ազնիւ կեանքի համար. ով որ ապրումէ նորա համար միայն, որ իւր սնափառութիւնն ու չնչին հպարտութիւնն աւելացնի ու մարդոց աչքին մեծ ոմն երեւի ու այդով կարծի՝ թէ մեծ փառքի հասած է. ով որ ապրումէ նորա համար միայն, որ ամենայն խարդախութիւն, չարութիւն, անտեղի թշնամութիւն ու զրկանք անի, որ իւր չունեցած ոյժն ու ոչինչ մարդ լինելն յոյց տայ, թէեւ իւր նմանների առաջին հնարագէտ, ու գուցէ, խելօք մարդ եւս ճանաչուի. ով որ նորա համար է ապրում միայն, որ թիղձ, ամօթ, պատիւ, հոգի, հաւատ մի կողմ դրած, իւր փողը շատացնի, քաղցած ու ծարաւ չտես մեծացած լինելով՝ որը թէեւ աջ ու ձախ ուտումէ, եւ ամեն տեղից ծծում՝ իւր միակ ցանկութեանն համեմատ՝ բայց չէ կշտանում. այդպիսի մարդը՝ կուրացած, ուրացած է կարծես, բոլորովին՝ Աստուած ու առաքինութիւն՝ որպէս եւ մարդիս բարձր կոչումը. նորա համար փողն է միայն ամենայն բան, ուրիշ ոչինչ չկայ ցանկալի. ով որ ապրումէ նորա համար միայն, որ պատիւների, աստիճանների, արժանաւորութիւնների հասնի, ուղիղ՝ թէ ծուռ ու ցած ճանապարհներով, արժանաւորութիւնով՝ թէ անարժանութիւնով. ով որ ապրումէ նորա համար միայն, որ իւր անհամեստ կիրքերին յագուրդ տայ, զուարճութիւնների ու վայելչութիւնների մէջն իւր կեանքն ու բարօրութիւնը տեսնի. — բայց այս ամենը ոչ միայն այսօր կայ, վաղը՝ չկայ ու մեզ մնալու բաներ չեն, ու մինչեւ մեր գերեզմանն անգամ մեզ չեն ճամբի, այլ միայն մեզ շուտով մեծ փոշխմանութիւնով գերեզման զրկելու պատճառ կլինին, դեռ մեր մահից առաջ մեզ, բարոյապէս, վաղուց մահացնելուցը ջոկ. — այս ամենն, ասումեմ, սուրբ

գրքի խօսքով, այն՝ շուռ թռչող, անցկացող բաներն են, որոց օրական աշխատանքը մի դատարի խօսակցութիւն է: Այդպիսի մարդիկը՝ իւրեանց կեանքովն ոչ իրանց միշտ հոգնեցան, ոչ ուրիշների համար. եւ այդպիսի մարդիկը, որ մեռնումն՝ գնում, միայն խղճալու, վայ տալու արժանի են՝ իրեւ անբաղդ, թշուառ, ողորմելի, անարժան արարածներ, որ մարդկութիւնից դուրս էին. սօքա այն մարդիկը չեն, որոց առաքինի եւ բարերար կեանքը՝ ոչ միայն դառն արտասուք է մեզ թափել տալիս եւ երկարատեւ կսկիծ պատճառում մեր սրտին, այլ եւ նոցա մահն երբէք մեր մաքիցը չէ գնում, թէեւ իւրեանց հոգւովն ու գործքով միշտ կենդանի են մեր սրտի, մեր հոգու մէջն:

Նա աւանգամ եւս մեր մահից վախենալու եւ ապրել ցանկալու պատճառը միայն մեր այն մեծ հոգսն է նորանց համար, որ պէտք է մնան մեզանից յետոյ: Դող է բռնում մեզ, միտքներս բերելով մեր մահը, որ մեզ մեր ամուսնու գրկից պէտք է խլի: Մեք զոգումենք մահուան առաջն նորա համար, որ մեր գերեզման մօտեւորէ յետոյ, պիտի գան, շրջապատեն մեզ մեր սրտին սիրելի մեր զաւակները, առանց կրթութեան՝ առանց ուսման՝ որը մնացած զաւակները, անտէր՝ անտիրական, անօգնական, անպաշտպան թողած մեր զաւակներն:

Այս է պատճառն, որ տեսնումէ մարդ, որ հասակները չառած մարդիկը, որոնք որ անպաշտպան մնալու սրտի սիրելիանների համար հոգս անելու բան չունին, աւելի անհոգ կերպով են մեռնում, քան թէ հայրերն ու մայրերը, որոց սիրտն իրանց զաւակների հետն է, որոնցից բաժանուել չեն ուզում՝ չմեծացրած՝ ինչպէս որ իրանք կուզէին: Բայց աստեղ եւս քրիստոնեան չպիտի իւր սիրտը կտարի: Ա՛յ հայր, ո՛վ մայր, դժւք չէիք, որ մինչեւ ցայժմ պահպանեցիք ձեր զաւակներին, Աստուծ էր պահպանող, Աստուած է որբերի հայրը, եւ նա է ամենապիւրջին ու ամենափոքր արարածի բազդաւորութեան ու կեանքի համար հոգս քաշում: Եթէ ինքն կամենումէ, որ նորանց բարի լինի, լաւ մարդիկ դուրս գան, ոչ մի մարդի ոյժն չէ կարող նոցա վատացնել, վիշացնել: Նորա տեսչութիւնն, Նորա Նախախնամութիւնն, եւ ոչ թէ մարդոց կամայականութիւնն է, որ նոցա առաջնորդումէ իրանց կեանքի մէջն ու կառավարում: Եթէ որ մի ժամանակ այս աշխարհքիցս քեզ կկանչի, իսկոյն վեր կաց, գնա՛ քո երկ-

նաւոր Հօրդ մօտն. կգայ ժամանակը, որ քո երեսերքիդ եւս քո ետեւիցդ կրերի՝:

Արդարեւ Գլխաւոր պարագայս Տախիլ լաւեմալան այն է, որ Տարբիկէն, որոյ սիրտն օգարացել է կրօնի յաւիտեանիս ճշմարտութիւնից:

Թէեւ, իրան է, Քրիստոսի անունովն ես մկրտուելի թէեւ, իրան է, զու նորան զաւանումես. թէեւ, ողորդ է, աստուածապաշտութեան գործածական արարողութիւնները զու կատարումես, բայց տեսներ թէ, Հոգւով ու ճշմարտութիւնով եւս՝ Քրիստոսի Հոգւովն ու պատուիրաններովն եւ գնում՝ ու ապրում: Արդեօք քո Աստուծոյդ Հեռ ուղիդ սրտով Հաւատարիմ մնալով, սերտ կապով կապուած ու միացած ես: Տեսներ թէ՛ ամեն տեղ ու ամեն ժամանակ արդարութիւնը ձեռքիցդ չես թողնում, միտքիցդ, սրտիցդ չես ձգում: Արդեօք այնքան բարի բաներ անումես, որչափ որ ձեռքիցդ կգար: Տեսներ թէ՛ թշնամիներից Հեռը հաշտումձ ես, կամ նորանց ներած ես, կամ նորանց քեզ արած վատութիւնի տեղը՝ լաւութիւն արած ես: Արդեօք՝ մտքդ բերելով քո ծածուկ արած՝ քեզ ամօթ ու նախատինք բերող մի գործդ, խիզձդ քեզ չէ՞ տանջում ու զատապարտում:

Ճշմարիտ բարեպաշտ մարդն՝ Աստուծոյ զաւակն է աշխարհիս վրան: Աչքը յաւիտեանական կեանքի վերայ գրած, ձեռքը լաւութիւններ անելու բաց, հանգիստ ու հանգարտ գնումէ նա իւր կեանքի ճանապարհն միտքների ու փոթորիկների միջով, երջանիկ ճանաչելով իրան այն ուրախութիւնների մէջն, որ Աստուած իրան պարգեւումէ: Աւ մարդիս ունեցած հաւատքի արժանաւորութիւնն ոչ մի ժամանակ այնպիսի բարերար պայծառութիւնովն չէ երեւում, ինչպէս մահուան ժամին. այս ժամանակն է յայտնիում՝ իւր հաւատի Աստուածանից ծնած, յառաջ եկած, Աստուածանից ծագած յոյս լինելն իւր սրտի ու Հոգու մէջն, նորա՝ զարմանալի բորձը զգացմունք ու համոզմունք լինելը, նորա՝ սաստիկ երջանկացնող զօրութիւնն: Մի ազնիւ քրիստոնէի մահուան անկողինքն շատ անգամ ամենամեծ օրհնութեան տեղ է դառնում՝ թէ՛ իւր ժամանակումն ապրող եւ թէ՛ իրանից յետոյ աշխարհումն բնակուող մարդոյ համար:

Բայց զգայական կեանքով միայն ապրող մարդս, երբ որ միտքն է գալի թէ՛ մահ կայ, մեռնել կայ, սարսափելի կերպով ըզգումէ, որ իւր հոգւոյ մեջ բան չկայ, որ իրան յոյս տայ, կամ

ուրախացնի. դատարի է իւր հոգին, մինակ մնացած, օտարականի նման: Այն ի՞նչ հոգի է, որ պիտի զրկուի այնուհետեւ այն ամեն բանից, ինչ որ իրան մինչեւ ցայժմ՝ միայն կարուձէր ամենայն կերպով ուրախացնել: Նա երբէք չէր մտածել, որ մի աւելի բարձր կոչումն ու նշանակութիւնն ունի. ուրեմն ի՞նչ պիտի լինի նորան, որ այնուհետեւ պիտի կորցնի մինչեւ ցայժմ՝ իւր ճանաչած ու գին դրած միակ ուրախութիւններն: Խնքն կերթայ, գերեզման կմտնի ու իւր ետեւիցն պիտի մնան ամենայն ուրախութիւններն, ու վայելչութիւններն ու ամեն բան, ինչ որ իւր սրտին դիւր էր գալիս. այլ եւս չպիտի վայելի պատուական ճաշերն ու խնձոյքներն, այլ եւս չպիտի ունենայ իւր պատուաւոր անդերն ու աստիճանները, իւր թանկագին հագուստները, իւր հաւաքած մեծ փողն՝ բերած շահերովն, որ վայելչութիւններ սիրող, ցանկասէր ու իւր անկուշտ ժառանգները պիտի տակից տան ու վրայից դուրս գան, անխնայ փչացնելով: Իւր դրաններբեմն կանգնած ոլորմութիւն հաւաքող աղքատից աւելի աղքատացած, վիզը ծռած, կանգնած է յաւիտենական աշխարհի դրան առաջին. ոչինչ չունի նա, գլխից մինչեւ ոտքն ոլորմելի աղքատ է, իւր ամէն ունեցած, չունեցածը կորցրել է:

Այլ խղճմտանքի քաղցր հանգստութիւն, դու, որ իմ՝ սիրան ու հոգին սերտ կապով կապուժես Ամենաբարձրեալ Ատեղծող երկնաւոր Հօրս հետ. չլինի՞ թէ երբ եւ իցէ՞ ինձանից հեռանաս:— Վայ նորան, ով որ այն ժամանակն է քեզ միտքը բերում ու գալիս՝ քեզ ընկնում, երբ որ ուրիշ ամեն բան ձեռքիցը գնացել է. վայ նորան, որի աչքն այն ժամանակն է լաւագոյն աշխարհքը տեսնում, երբ որ այդ աշխարհս իւր աչքիցն անյայտանում է, կարծես, իւր ոտքի տակիցը փախչելով:

Ինձ եւս, ով իմ Աստուած, ինձ եւս մի օր քեզ մօտ պէտք է կանչես, երբ որ ժամանակս կգայ: Երանի վնձ, եթէ որ այն ժամանակն մոռնիցս անցկացնել կարողանամ՝ թէ՛ լաւագոյն պատերազմի. որչափ որ իմ ոյժս կհասնէր, մի բարերար կեանք եմ ունեցել, մի լաւ ընթացք կատարել. ինչ եւս ճշտօն պահուլ յաւիտենական կեանքի պահն:

Եւ երբ որ վերջին ժամս կտայ ինձ մահուան ամեն դառնութիւնների, փորձութեան վերջին բաժակն, երբ որ իմ փայտացած ձեռքս օրհնել չէ կարող իմ սիրականներիս, որ իմ հոգիս

աւանդելու բարձիս վերայ աղի արտասուէնք կթափեն իմ՝ իրանցից հեռանալուս համար. երբ որ իմ բերանս զմրուած, փակուած՝ էլ չեմ կարող իմ վերջին շնորհակալութեան խօսքս կմկմալով ասել նորանց, որոնց մինչեւ իմ մահս իմ վերայ հարազատ սէր ունեցան. երբ որ աշխարհիս ձայն ու ձունն ու մարդիս սրտին ախորժելի ձայներն իմ ախանջիս էլ չեն լսուելու, այն ժամանակն՝ այն ժամանակը Քո ձեռքդ կաւանդեմ իմ հոգիս: Աւրախ ու գոհ սրտով վերեւ կձգեմ իմ փակուող աչքերս դէպի Քեզ եւ Քո ողորմութիւնիդ կյանձնեմ՝ ամենին, որոնք թանկ են իմ սրտիս, Քո հովանաւորութեանդ տակը լինին: Դու կմնաս նոցա համար, ինչպէս որ ինձ համար եւս մնումես յաւիտենական կեանքի դաշտերումն:

(Թարգմ.)

Գ. Ե. Ա.

Աթէ ամեն մի փոքր ի շատէ զարդացած ժողովրդի պարտականութիւնն է հետաքրքրուիլ և ծանօթանալ իւր զրացի ժողովրդի ազգային և կրօնական կեանքին, սովորութիւններին և վարք ու բարքին, իւր զրացիական յարաբերութիւնները զիտակցական և նպատակայարմար անելու համար, ևս առաւել հարկ անհրաժեշտ է մեզ՝ Աովկասեան Հայերիս մանաւանդ ի ներկայումս՝ հետաքրքրուիլ և ծանօթանալ մեզ հետ բնակակից Աովկաստաբնակ Ռուսների ազգային և կրօնական կեանքին ու պատմութեանը, որոց կենսական պահանջները շահերն ու վնասները միեւ նոյն մերը զարձան այն օրից, երբ նոքա ոտք դրեցին Աովկասեան երկրները:

Ըս այժմ «Արարատ» ի ընթերցողաց ծանօթացնելու համար թէ 988 թուականից, երբ Ռուսները ընդունեցին քրիստոնէական կրօնը, մինչև ցայսօր — այս 894 տարուայ ընթացքում՝ ո՞րքան ազանդներ և ինչպէս ծագեցան նոցա մէջ, արժան ենք համարում շարունակաբար հրատարակել «Արարատ» ի թերթերում Վօրրօտվօրսկի պրօֆէսորի՝ Ռուսների մէջ ծագած այլ և այլ ազանդների մասին զրաւդոյն շարադրութիւնը, որ շատ հետաքրքրական է: